

משלי פרק י פסוק יט
בְּרַב דְּבָרִים לֹא יִחְדַּל פֶּשַׁע וְחוֹשֶׁךְ שְׁפָתָיו מִשְׁכִּיל.

ביאור הגר"א - משלי פרק י פסוק יט

ברב דברים לא יחדל פשע
כלומר אחר כן אפילו אם תרבה לו דברים טובים ותתנצל לפניו אעפ"כ לא יחדל פשעך ממנו ויהיה שונא לך [ראה על משלי כה, כח].
וחושך שפתיו,
אבל מי שחושך ומונע א"ע מתחילה משפת יתר ורואה תמיד למעט בדבורו. משכיל יצליח:

רבנו יונה - משלי פרק י פסוק יט

ברב דברים לא יחדל פשע. הרחיק רוב הדברים, כי אין לב האדם משיג לכוין מחשבתו ולשקול דעתו עם הדברים, והנכון באדם שישקול דעתו ראשונה ואחר ידבר על כן לא יתכן רוב דברים בלי הפסק ומחשבה בין דבר לדבר להשיב על כל דבר ודבר מדברי חבריו. וחושך שפתיו משכיל. השכל הוא העיון שמגיעין ממנה אל התבונה, ומי שהוא בעל עיון להכיר הדברים שצריכים מחשבה תמיד הוא חושך שפתיו, ולא ידבר דבר עד שישלם לו העיון בו, אבל הנכון, והוא שהרגיל הרבה מחקר שכלו מעניינים והגיע אל התבונה ברב ענייני הנמצאות, וממה שחקר יתבונן אל הדומה מבלי עיון רב, שהנכון מביין דבר מתוך דבר ועל כן אינו חושך שפתיו תמיד, ומה שנאמר "אוטם שפתיו נכון" (יז, כח) על דרך אחרת הוא:

רבי מתתיהו היצהרי על אבות פרק א

וכל המרבה דברים, בין בדברים עיוניים בין בדברים המוניים, מביא חטא. לפי שכשם שאין האדם מרגיש בתנועות הגופיות בכל גזרה וגזרה מגזרות האותיות ומתיבות שמוציא מפיו, כן הענין בשוה במילוליו ואמריו, לא ירגיש בהם כשירבה לדבר, ואין ספק שהדברים הנאמרים שלא בכוונה ובמשקולת אי אפשר שלא יחטא בהם. אמר שלמה ע"ה "ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל" (משלי י, יט). ונ"ל פירושו, כי המשכיל אפילו כשיהיה הדבר בפה ובלשון, חושך שפתיו להוציא הדבר לחוץ. וכן נ"ל פירוש "כי שפתי כהן ישמרו דעת" (מלאכי ב, ז), כלומר אפילו המושכל שהוא ידוע, שפתי הכהן ישמרוהו - עד שיעיין איך יוציאוהו.

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת אבות פרק א

[טז] כבר אמר החכם: [משלי י יט] "ברוב דברים לא יחדל פשע", וסיבת זה, שרוב הדיבור מותרות וחטאים, כמו שנבאר עתה, לפי שאם ירבה האדם דבריו יחטא בהכרח,

כי יהיה בדבריו ולו דבר אחד שאין ראוי שיאמר. ומסימני החכמים מיעוט הדברים, אמרו: "סייג לחכמה שתיקה", וריבוי הדברים מסימני הסכלים – [קהלת ה ב] "וקול כסיל ברוב דברים". וכבר אמרו החכמים, שמיעוט הדברים מורה על רום המוצא והיות האדם מיוחס, אמרו: "מיחסותא שתיקותא".

נאמר בספרי המידות, כי אחד מן המתלמדים נראה מרבה בשתיקה, עד שלא היה מדבר אלא מעט מזער. ואמרו לו: מה סיבת הפלגת שתיקתך? ואמר: בחנתי הדיבור, ומצאתיו מתחלק לארבעה חלקים:

החלק האחד – דיבור שהוא כולו נזק מבלי תועלת, כקללת אדם ודבר נבלה וכיוצא בהם, שאמירת זה שגעון גמור.

והחלק השני – דיבור שבו נזק מצד אחד ותועלת מצד אחר, כשבח אדם כדי לקבל תועלת ממנו, ויהיה בשבח ההוא מה שיכעיס את שונאו, ויזיק לזה ששבחו. וצריך להניח זה בגלל זה, ולא לדבר בזה החלק מן הדיבור גם כן.

והחלק השלישי – דיבור שאין בו לא תועלת ולא נזק, כרוב דיבורי ההמון: איך נבנתה חומת העיר, ואיך נבנה ארמון פלוני, ותאור יפי בית פלוני, ורוב פירות מדינה פלונית, וכיוצא באלה מדיבורי המותרות. אמר: הרי הדיבור בזה החלק גם כן למותר, אין תועלת בו.

והחלק הרביעי – דיבור שהוא כולו תועלת, כדיבור בחכמות ובמעלות, ודיבור האדם במה שמיוחד לו מאשר בו קיום חייו והמשך מציאותו. ובזה ראוי לדבר. ובכל עת שאשמע דיבור, אני בוחנו, ואם אמצאהו מזה החלק הרביעי – אדבר בו, ואם יהיה מן החלקים ההם – אשתוק ממנו. אמרו בעלי המידות: התבונן בזה האיש וחכמתו, שהוא חסר שלושה רבעים מהדיבור, וזו חכמה שראוי להתחנך בה. ואני אומר, כי הדיבור יתחלק לפי חיוב תורתנו לחמשה חלקים: מצווה, ואסור, ומאוס, ואהוב, ומותר.

החלק הראשון, והוא המצווה, הוא קריאת התורה ולימודה והעיון בה, וזו מצות עשה מחויבת: [דברים ו ז] "ודברת בם", והיא כמו כל המצוות. וכבר בא בחיזוק בלימוד מה שיקצר זה החיבור מהכיל קצתו.

והחלק השני, הוא הדיבור אשר נאסר, והוזהר ממנו, כעדות שקר וכזב ורכילות ומלשינות וקללה, ופסוקי התורה יורו על זה החלק, וממנו נבלות פה ולשון הרע.

והחלק השלישי, הוא הדיבור המאוס, והוא הדיבור אשר אין תועלת בו לאדם בנפשו, ולא משמעת ולא מרי, כרוב סיפורי ההמון במה שארע ומה שהיה, ואיך מנהג מלך פלוני בארמונו, ומה היתה סיבת מות פלוני, או עושר פלוני, ואלה יקראו אצל החכמים סיחה בטלה, ואנשי המעלה ישתדלו בנפשם להניח זה הדיבור, ונאמר על רב תלמיד ר' חייא שהוא לא סח סיחה בטלה מימיו. ומזה החלק גם כן שיגנה האדם מעלה, או ישבח פחיתות, בין שהיתה מידותית או שכלית.

והחלק הרביעי, והוא האהוב, הוא הדיבור בשבח המעלות השכליות והמידותיות,

ובגנות הפחיתויות משני המינים גם יחד, והערת הנפש לאלה בסיפורים ובשירים, ומניעתה מההן באותן הדרכים עצמן. וכך לשבח המעולים ולהללם במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם, ולגנות הרעים בפחיתויותיהם, כדי שיתגנו מעשיהם וזיכרם בעיני בני אדם, ויתרחקו מהם ולא ינהגו במנהגם. ויש אשר יקרא זה החלק – רצוני לומר: לימוד המידות המעולות והרחקת המידות הפחותות – דרך ארץ. והחלק החמישי, והוא המותר, הוא הדיבור במה שמיוחד לאדם מסחורתו ופרנסתו ומאכלו ומשתהו ולבושו ושאר מה שצריך לו, וזה מותר, אין אהבה בו ולא מיאוס, אלא אם ירצה ידבר בו במה שירצה, ואם ירצה ימנע. ובזה החלק ישובח לאדם מיעוט הדיבור, ומן הריבוי בו יוזהר בספרי המוסר. אבל האסור והמאוס, הרי אין צריך לדברים ולא לציווי שראוי לשתוק ממנו לגמרי. ואמנם המצווה והאהוב, אם יוכל האדם לדבר כל ימיו בהם – הרי זו היא התכלית. אבל ראוי לו עם זה שני דברים: האחד – שיהיה מעשהו מתאים לדיבור, כמו שיאמרו: "נאים דברים היוצאין מפי עושיהן", ועל זה הענין אמר כאן: "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה", והחכמים יאמרו לאיש מעלה שילמד המעלות: "דרוש, ולך נאה לדרוש", ואמר הנביא: [תהלים לג א] "רננו צדיקים בה", לישרים נאווה תהלה". והענין האחר – הקיצור, ושישתדל להרבות העניינים במעט הדברים, לא שיהיה הענין בהפך, והוא אומרם: "לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה".

ודע, כי השירים המחוברים, באיזו לשון שיהיו, אמנם יבחנו בענייניהם, והם נוהגים מנהג הדיבור, אשר כבר חילקנוהו. ואמנם בארתי זה, אף על פי שהוא מבואר, לפי שראיתי זקנים ואנשי מעלה מאומתינו, שכאשר יהיו במשתה יין, בחתונה או בזולתה, וירצה אחד לשיר שיר ערבי, אפילו היה ענין זה השיר בשבח הגבורה או הנדיבות – וזה מן החלק האהוב – או בשבח היין, יגנו זה בכל אופן מן הגינוי, ואין מותר אצלם לשומעו. ואם ישיר המשורר שיר מן השירים העבריים – לא יגונה זה, ולא יחשב חמור, עם היות בזה הדיבור מה שהוזהר ממנו, או המאוס. וזו סכלות גמורה, לפי שהדיבור לא יאסר, ויותר, ויאהב, וימאס, ויצווה באמירתו, לפי לשונו, אלא לפי עניינו. שאם יהיה ענין זה השיר מעלה – צריך לאומרו, באיזו לשון שיהיה; ואם יהיה עניינו פחיתות – צריך להניחו, באיזו לשון שיהיה. ולא עוד, אלא שיש אצלי בזה תוספת, שאם יהיו שני שירים שלהם ענין אחד, לעורר כח התאוה ולשבחו ולשמח הנפש בו, והיא פחיתות, וזה מחלק הדיבור המאוס, לפי שהוא יעורר ויזרז למידה פחותה, כמו שיתבאר מדברינו בפרק הרביעי, ויהיה אחד משני השירים עברי, והאחר ערבי או בלשון אחרת – תהיה שמיעת העברי והדיבור בו יותר מאוסה אצל התורה, למעלת הלשון, ושהיא אין ראוי להשתמש בה אלא למעלות, וכל שכן אם יצורף לזה שימוש בפסוק מן התורה או משיר השירים לזאת הכוונה, שאז יצא מחלק המאוס לחלק האסור, המוזהר ממנו, הואיל והתורה אסרה שיעשו מילות הנבואה מיני זמר בפחיתויות ובדברים המגונים. והואיל וזכרנו לשון הרע בחלק הדיבור האסור, הרי אני מבארו, ואזכור בו קצת מה

שזכרו, הואיל ובני אדם בו בעוורון עצום, והוא הקשה שבעבירות אצל בני אדם תמיד, וכל שכן במה שאמרו החכמים שאבק לשון הרע לא ינצל האדם ממנו בכל יום, ולוואי שלא יהיה לשון הרע עצמו. ולשון הרע הוא סיפור רעות בני האדם ומומיהם, ולהחסיר אדם מישראל באיזה אופן שיהיה מן ההחסרה, ואפילו היה חסר כמו שזכר, לפי שאין לשון הרע שיכזב על אדם וייחס לו מה שלא עשה, לפי שזה ייקרא מוציא שם רע על חבירו, ואמנם לשון הרע – גינוי האדם אפילו במעשיו אשר עשה באמת. ואשר יאמר אותו – חוטא, ואשר ישמע אותו – חוטא, אמרו: "שלושה לשון הרע הורגת, האומרו והשומעו ושומרין עליו", ואמרו: "המקבלו יתר מן האומרו". ואבק לשון הרע הוא הרמיזה למומי האדם מבלי לבאר. אמר שלמה ברמיזה, ובהיות הרומז מראה שאין לו ידיעה במה שהובן מדבריו, ושלא התכוון לזה אלא התכוון לענין אחר, אמר: [משלי כו יח] "כמתלהלה היורה [זקים] חצים [זקים] ומות... ואמר הלא משחק אני". וכבר שיבח איש מן החכמים כתב איש סופר שהוצג לפניו במושב גדול, וגינה הרב את מי ששיבח כתב זה הסופר, ואמר לו: כלך מלשון הרע, רצונו לומר: שאתה תגרום לו גנות בשבחך אותו בהמון, ומהם מי שאוהבו ומהם מי ששונאו, ויצטרך השונאו כשישמע שבחו לזכור רעותיו. וזו תכלית הריחוק מלשון הרע. ולשון המשנה: "לא נחתם גזר דין על אבותינו אלא על לשון הרע", רצונו לומר: מעשה המרגלים, אשר אמר בהם: [במדבר יג, לב] "ויוציאו את דבת הארץ" וכו', ואמרו עליהם השלום: אם אלו, אשר הוציאו שם רע על העצים ועל האבנים בלבד, התחייבו מה שהתחייבו מן העונש, מי שמדבר בגנות חבירו על אחת כמה וכמה. ולשון התוספתא: "שלושה דברים נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, ולשון הרע כנגד כולם". ואמרו בתלמוד, שבא בחטא עבודה זרה ענין הגודל, והוא אומרו: [שמות לב לא] "אנא חטא העם הזה חטאה גדולה", ובא בחטא גילוי עריות גם כן לשון הגודל, והוא אומרו: [בראשית לט ט] "ואיך אעשה הרעה הגדולה", ובא בחטא שפיכות דמים לשון הגודל גם כן, והוא אומרו: [בראשית ד יג] "גדול עוונני מנשוא", ובא בלשון הרע לשון הגדולות, רצונו לומר שהוא כמו שלושתם, והוא אומרו: [תהלים יב ד] "לשון מדברת גדולות". ודיברו בזה החטא הארור הרבה מאד מאד, וסוף מה שאמרו שכל המספר בלשון הרע כפר בעיקר, שנאמר: [תהלים יב ה] "אשר אמרו ללשונו נגביר" וכו'. ואמנם סיפתי קצת מה שסיפרו בזה החטא, ואף על פי שהארכתי, כדי שיתרחק ממנו האדם כמה שיוכל, וישים מטרתו השתיקה מזה החלק מן הדיבור.

ילקוט שמעוני תורה פרשת בהעלותך רמז תשלז

ותדבר מרים ואהרן [יב, א], זהו שאמר הכתוב "ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל", מי שחושך שפתיו מלדבר בחברו משכיל, אמר רבן שמעון בן גמליאל כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, אמרו רבותינו שני דיקולוגין היו עומדין לפני אדריינוס היה אחד מהן מלמד על הדבור שהוא יפה ואחד מלמד על

השתיקה שהוא יפה, א"ל האחד מרי אין טוב מן הדבור, אלולי הדבור היאך הכלות מתקלסות? והיאך היה משא ומתן בעולם? והיאך היו הספינות פורשות ביים? מיד א"ל לאותו שהיה מלמד על השתיקה שהיה יפה: [היאך אתה למד על השתיקה? מיד בא לדבר, עמד אותו שהיה מלמד על הדבור וסטרו על פיו, א"ל המלך למה סטרת אותו? א"ל מרי אני למדתי מן הדבור על הדבור, וזה בא ללמד משלי על שלו? אמר שלמה לא אמר הקדוש ברוך הוא שתאלם פיך ותהא יושב ושותק כחרש. אלא וחושך שפתיו מלהסיח בחברו תן דעתך שלא תענש, אין לך גדול מאהרן ומרים הבאר עולה ומשקה את ישראל בזכות מרים וענני כבוד מקיפין את ישראל בזכות אהרן, וכיון שנתנו רשות בפיהם והסיחו במשה לא שתקתי להם, אמר רבי אבא בר כהנא מה כתיב למעלה מן הענין אספה לי שבעים איש...

פרי מגדים הקדמה

והנה מהכת ההיא רצוני הלומדים תורה לשמה בקושי ולחץ ויסורים כי בלתי זה אי אפשר לקנות שלימות התורה וקריאת רות בשבועות וכמה מאמרי רז"ל מורים על זה ואב לכולם ג' נתנו ביסורים כו', מהם זוכים להרביץ תורה ברבים עם תלמידים ומגדיים נעשו תישים ותרב הדעת.

ויש אשר לא זכו לזה מצאו עזר ותרופה לנפשם שכותבים בעט ברזל ועופרת ושמעתייהו מבדרין בעלמא, ובפרט בעת ובעונה הזאת שמלאכת הדפוס מצוי ויישר כוחם של המדפיסים כי בעו"ה בצוקי העתים לולי הדפוס ח"ו נשתכחה תורה מישראל לולי ה' הותיר לנו שריד וברכות יחולו על ראשם כי ת"ל [תודה לא-ל] מצוי ספרים ישינים מקדמונינו ז"ל אשר ממש כבר נשכח זכרם והחזירו עטרה ליושנה ברך ה' חילם ופועל ידם תרצה אין פרץ ואין יוצאת ברחובותיהם אמן. ובס' הנחמד יד יוסף הנ"ל פ' שלח בשם מדרש משלי ע"פ "ברוב דברים לא יחדל פשע" הביא: ב' מליצים עמדו לפני אדרינוס אחד למד זכות על הדיבור ואחד על השתיקה התחיל המליץ ללמד זכות על הדיבור כי בלתו א"א כלל. אמר הקיסר להשני תלמד אתה על השתיקה התחיל מדבר בא האחד וסטרו על פיו ילמוד מליצה מדידיה אדידיה יע"ש יפה.

והנה עט סופר שליח הלב ולפעמים יותר פועל מהדיבור כי הדיבור במקומו וכתב למקום רחוק ולרבים, ע"ד "המות וחיים ביד הלשון" וכי יש יד ללשון זה הכתב ע"כ לקחתי עטי אתי ורשמתי מה שלמדתי בעזה"י.